

“Á divertirmos molt y a riures de llarc”: Benissa i els pobles veïns en l’obra de **Joaquim Martí Gadea**

TEODORO CRESPO MAS

Entre la literatura popular consagrada als pobles valencians, l’obra del rector Joaquim Martí Gadea (1837-1920; fig. 1) destaca per la important quantitat de dites, refranys, cançons, contarelles i anècdotes que va recollir, sovint en un to popular i humorístic, entre finals del s. XIX i principis del XX, en el que constitueix un testimoni importantíssim de la llengua i la mentalitat d’aleshores. Natural del poble de Balones, comarca del Comtat, va escriure un bon nombre d’obres en les quals recollia totes les expressions que va trobar de la cultura popular en els pobles on va exercir de rector, i a les quals va contribuir amb les de la seua collita pròpia.

Fig. 1: Joaquim Martí Gadea (font: Domínguez, 1981)

En aquest article hem volgut recollir totes aquelles manifestacions de la cultura popular que Joaquim Martí Gadea va deixar escrites sobre Benissa, i així mateix les dels pobles veïns que hi fiten com Senija, Teulada, Calp, Xaló i Altea. ¹Adolfo Domínguez (1981), en la seua obra sobre la vida i l’obra de Joaquim Martí, citava les vegades i les obres en les quals cada poble és anomenat en l’obra de Martí i Gadea, però, almenys pel que fa a Benissa, es deixà si fa no fa uns

quants casos per esmentar. Recolzant-nos doncs en aquest treball previ, i augmentant-lo, hem volgut fer una recopilació dels temes benissers i dels pobles veïns que va reportar l’autor, no tan sols per tenir agrupades totes les qüestions que apareixen disperses en la seua obra, sinó també, i sobretot, per a disposar d’una ferramenta de treball historiogràfica. Perquè, més enllà del seu aspecte d’anecdota, en l’obra de Martí Gadea podem trobar idees que ajuden a reconstruir el patrimoni folklòric, lingüístic, etnopoètic i així mateix la mentalitat d’aquests municipis en aquella època, i tenir a mà una informació interessant des del punt de vista de la creació dels imaginaris històrics entre pobles. És simptomàtic, per exemple, quan fa una descripció sociològica de la societat benissera i parla que Benissa era un poble de senyorets (aporta una anècdota interessant sobre els Feliu, una de les famílies més poderoses de l’època), o quan diu també que arran del domini dels cacics va sorgir a Benissa un moviment polític liberal que s’oposava al seu poder. També és interessant, per exemple, quan documenta que a Senija ja es feien falles cap al 1875, o quan explica com un pastor de Calp escalava amb cordes el penyal d’Ifac per a vigilar les seues cabres que pasturaven per dalt.

Martí Gadea ens obliga a preguntar-nos, així mateix, quin paper va poder tenir la seua obra en la difusió dels refranys, caçons i dites populars que recull, i per tant quina ha estat la funció de la literatura en la conformació posterior de la cultura popular valenciana. Així, per exemple, hem constatat que a Benissa es conserven actualment moltes de les dites i cançons que va recollir l’autor, i el més lògic seria pensar que n’haguera pogut arregar moltes quan va estar de rector a Senija. Ara bé, també podríem plantejar la pregunta a l’inrevés: fins a quin punt va influir la seua presència, i la presència posterior de la seua obra en la zona, en la difusió d’aquestes dites i refranys per la zona?

Reproduïm, a continuació, les expressions i anècdotes que va recollir Joaquim Martí Gadea sobre Benissa i els pobles veïns. I com va dir l’autor en la introducció del seu *Ensisám de totes herbes*: “anem nosatros y vostès á divertirmos molt y á riures de llarc”!

1) Cançons, dites i contarelles sobre Benissa

“En Benisa han mort un burro, / en Senicha l’han pelat, / en Llíber l’han fet á trosos / y en Xaló se l’han menchat” (Martí Gadea, 1891: 40).

"Llémena aquell de Benisa, / com era tan caprichós, / mateix dormia en pallisa, / que ahon sòlen lligar al gos" (Martí Gadea, 1891: 70).

"Sent Antoni está en Benisa, / Sen Domingo en Aixaló, / Sen Visent allà en Teulada, / Chesús-Pobre baix Mongó" (Martí Gadea, 1891: 97; 1906b: 53-54). Sobre aquesta cançó, i a propòsit de l'ermita de Sant Antoni de Benissa, escrivia l'autor en una nota a peu de pàgina: "Els benisèrs tenien junt al camí que va á Calp y un pòch mes avant dels molins de vent, una ermita de Sent Antoni Abat ó del porquet, ahon feen el porrat que ara se fa dins del pòble, y siguent com es son vehinat tan piadós, han deixat asolar dita ermita, y ni tan sixquera han posat en lo solar d'ella una memòria qu'el perpetúe. Desagraiment se diu esta figura y falta d'amor patri"; Martí Gadea, 1906b: 53)

"Senicha cau de raboses / y Teulá la granotera, / Benisa sen dú la palma / de la chent malfaenera" (Martí Gadea, 1891: 97).²

"Feliu, el vell de Benisa, / conegut p'el Burro d'or, / may havera dut camisa / per mes que fora un milor / perqu'els fills li feen sisa" (Martí Gadea, 1891: 130).³

"Benisa, pantalons i camisa" (Martí Gadea, 1891: 397).⁴

"En Benisa, els señorets" (Martí Gadea, 1891: 400).

"El Burro d'or de Benisa

Li dién eixe mòt á D. Jusèp Feliu, pare de D. Joan, D. Jusèp y D. Jogím, señor molt rich y haciendát, que poseía varios masos y heretats en aquella vila y en atres pòbles, algunes cases en Valencia, y era amo entre atres de l'antiga casa solar de la familia, qu'encara es conserva; eixe mòt ó mal nòm, conegut en tota la Marina, en Valencia y en gran part del reyne, li l'aplicaren, perque segons conten, tenia un cap de burro fet d'òr macís, y ademés un saló de sa casa entapiçat de monedes d'òr y de plata, y no falta qui diu que lil tragueren perque verdaderament era un burro molt ignorant, encara que molt riquíssim; siga lo que vullga d'asò, lo cèrt es qu'els seus fills quedaren tots pròu richs al faltar éll, á pesar dels moltíssims gastos que li ocasionaren els seus despilfarros y calaverades mentres estudiaven en la capital, si bé algú d'ells ha vengut molt á menys, per efècte del seu carácter, no siguent estrany que pasat algún temps desaparega dasta el nòm d'esta antiga familia, segons la marja

que pòrta, n'obstant la resonancia que tingué en el sigle dè nau. Concluim en la copla sigüent:

Hiá burros de moltes clases
de teulades per avall,
pero d'òr com en Benisa
no hu havia oit dir may.

Com á qu'es una raça de la qu'es vehuen els eixemplars tan clars com á Pares Sants. ¿No's aixina?" (Martí Gadea, 1906b: 31).

"Cafís, el colçayner de Benisa

Era pròu nomenat en lo marquesat de Denia, y tal vòlta el més hábil tocador d'este instrument, despuix de Pòcasanch, de Gandía; pero com nengú es profeta en la sehua patria, en Benisa feen pòch cas d'ell y sen aná á viure á Ondara; allí arbitrantse en teixir faixes fines, bufandes y atres cosetes, en les qu'era molt manyós, y tocant en les festes dels pòbles de la comarca, ho pasava bé ell y la familia, dasta que moriad'allí á uns quants anys. Era tal qual dotor, com els del seu pòble, gustós en lo parlar y en gran sorna día del tabaleter que l'acompanyava, que l'havía ensenyat á menjar arroz en conill. Per haver segút, puix, aventajat en tocar la dolçayna y d'una instrucció no molt comú en los de la sehua clase, li ham reservat este puesto y una copla, com de costum:

El gran dolçayner Cafís
era un músich consumat,
puix tocava la dolçayna
en gracia y habilitat.

Y per això mentres vixqué ningú li jafá la guitarra, bscantlo en totes les festes de la rodalá, còsa qu'els atres dolçaynerets rutinari y de pipa y fona, miraven en gran enveja com éll s'enduya les tallaes. Per això día cèrt mestre de lletí: Estudere facit scire, si vis menchare bunyolos et coquetas blanetas, sucando in melle, que vòl dir: Qui peix vòl menjar, el cul s'ha de banyar, y sinós que menje barrella" (Martí Gadea, 1906b: 33-34).

"Els Senyorets de Benisa

Als darrers del sigle XIX existien encara en eixa vila sis cases ó families principals, en les qu'estava repartir aquell esténs y productiu terme, y eren la de Andrés ó de la Plaça, Avargues, Feliu, Ordunya, Cabrera y Benavent; les que com estaven pròu riques y totes les demés èren ó pòbres arrendadors d'elles ó giquets oficials de çabater ó espartenyer, y els que no, simples jornalers y treballadors del camp,

naturalment eixercien un domini tan absolut sobre tots els del pòble, qu'és pòt dir qu'este estava del tot supeditat als rics, tractantlos de senyorets y sempre en lo cap descubèrt quant parlaven en élls; els rics al mateix temps, com si mereixqueren aquell vasallage per la sehua bella cara, paraven molt serios y en los còlls ben tesos ó èrts, com qui díu *más merezco yo*, no dignantse casi mirar als pòbres qu'els dirigien la paraula. A tot asò el clèro, compòst de fills de la població, llevat del retor, estava dividit en camarilles y abocat als rics, lo mateix qu'els particulars, donant llòch à etiquetes y crítiques y á que la curta part ilustrada dels empleats, com mestres y botiguers, hajen format una agrupació política, á fi de anar contrarrestant la influència del caciquisme allí tan imperant. Creém que lo dit á soles y lo molt qu'és deixém en lo tinter, es pròu pera meréixer el nòm enfátich de senorets qu'els donen en lo Marquesat de Denia, als membres d'eixes families de Benisa, que de tal mòdo avasallen y dominen als pòbres, i pera que nosatros els hájem colocat en este llòch, cantantlos la respectiva copla:

Senyorets del còll èrt dihuen
á eixos rics en lo contorn,
que no's fien de nengú
y tanquen la pòrta enjorn.

Perque com favoríxen pòch á la pobrea, ésta els té pòca voluntat, encara qu'els fá el rendibú y molts agasacos" (Martí Gadea, 1918: 207-208).

Sobre els "senyorets" de Benissa, a banda d'això, en un altre lloc Martí Gadea feia referència també al familiar que la família Ordunya, els cacics de Guadalest, tenien a Benissa, Antoni Torres Ordunya. Deia això: "Hui'n día la casa [la de Carles i Joaquim Ordunya a Guadalest] està casi abandonada, y les terres les poseix el únic net que queda en Benisa. D. Antòni torres Ordunya, senyor riquíssim, casat en la filla de D. Pere Sala de Pego, diputat á Corts, però de pòch pèsquis, gens de pico y manco tacte polítich" (Martí Gadea, 1918: 159).

"La Roca de la Salve (fig. 2)

Com á un quart de la vila de Benisa, / en lo camí vell de la *Garganta*, / hia una penya de ahon se divisa / eixa població que la fama canta. / Tota ella, plena de creus gravades, / acredita la pietosa tradició / de qu'els Beniseros al anarsen fòra, / desd'ella donen lo darrer *adiós*. / ¿De quí creuran vostés que's despedixen, / reçant en devoció una Salve? / ¡Ah! De

la Purísima Giqueta, / pera qu'ella de tot perill els guarde. / De la qu'és sa patrona venerada, / image històrica que forma les delícies / dels verdaders fièls qu'en ella fien, / y ses penes li conten i alegries... / ¡Sempre al pòble amant de ses creències / el veém pietós y edificant, / esperant dolços conhòrts i auxilis / de la que davant de Deu pòt tant!... / Beneixca la Vèrge Soberana / dende lo tròn del Cèl que habita, / á eixe pòbre de bens y rich de fe, / que sa gran pietat així acredita. / Y vosatros, Benisseros, que améu tant / á la que diéu Purísima Giqueta, / no's deixéu la costum de saludarla / quant anéu fòra, de dalt d'eixa roqueta" (Martí Gadea, 1906a: 72-73). ⁵

Fig. 2: La Roca de la Salve en el pati de l'escola infantil de Senija, el seu emplaçament actual.

De la Puríssima Xiqueta de Benissa, a més a més, Martí Gadea va comentar alguna cosa de la seua llegenda en ocasió de parlar de les Marededéus valencianes. Escrivia: "la *Purísima Giqueta de Benisa*, duta per un pelegrí á d'aquella vila, tancada primer en la caixa d'un particular, alçada despues en lo trasagrari de la parròquia y á causa d'una gran seca treta en provesó, y havent plogut enseguida, començà a rebre cult dels habitants, els que la col·locaren en la capella de la parròquia, adornantla dasta posarli llanties de plata, guarnint-li el seu quadret, fentli rica custodia y dedicant-li solemne festa anyal en huitava" (Martí Gadea, 1918: 107). ⁶

Finalment, l'autor dedicava bastant atenció als "Blavets de la Marina", a aquells jornalers de la comarca que emigraven per a treballar als arrossars de la Ribera. Per la importància que té aquest testimoni per a Benissa, poble de riberers, reproduïm

en aquest punt les seues paraules:

"Els blavets de la Marina / quant van á segar arrós, / no mes menchen que toñina, / tomaca, pa y alficós" (Martí Gadea, 1891: 39).

"Els Blavets de la Marina

Mòt o mal nòm qu'en la Ribera donen als treballadors de aquella part que acudixen á la plantada y sega del arròç y demés faenes del camp; vé sense ducte del moro Alazrach, conegut p'*el blau*, senyor que fon de les Valls d'Alcalá de la Jovada y Ebo, el qual contribuí en gran part al alçament dels morischs d'aquelles muntanyes, y li doná pròu quefer al rey En Jaume I de Aragó; pero ademés de eixe oríge, pòt atribuirse també el tal mòt al color mes que moreno dels naturals de aquella comarca, els quals casi tots tenen el color pròu pujat, al qu'ells mateixos li dihuen *blau* per conte de negre, en estil familiar y metafòrich. Dediquemlos pera arrematar estes ralles y la copla qu'els canten els riberers:

Els blavets de la Marina
quant sen venen cap así,
dúen una fam canina,
qu'es menjarán un rocí.

Tant com pasar fam no's veritat, pero que en gíneral menjen en eixos pòbles molt malament, no's pòt negar, no més en la gola que tenen de fer bancalets, sosuint-los lo que diu el refrany: *Bancalets feha mon sògre, y pòbre que pòbre*" (Martí Gadea, 1906b: 25-26).

2. Cançons i refranys que trobem iguals o semblants a Benissa

En l'obra de Martí Gadea trobem un gran nombre de refranys i cançonetes que es diuen igual o de forma molt semblant a Benissa. Són aquestes:

"Al la vora del riu, mare, / m'ha deixat les aspardeñes; / mare, no liu' diga' pare, / que yo tornaré per elles" (Martí Gadea, 1891: 11).

"La mehua chiqueta es l'ama / del corral y del carrer, / de la figuera tardana / y la flor del taroncher" (Martí Gadea, 1891: 61).

"A Sen Francés / pren lo reclam i ves, / si torts no agarres / no tornes mes" (Martí Gadea, 1891: 143).

"¡Ay del meu Blay / qu'en gloria estiga! / si no

s'havera mort, / encara viuria" (Martí Gadea, 1891: 144; 1918: 17)

Altres cançons que arreplega l'autor no són iguals, però a Benissa es canten de forma semblant o es conserven dites que poden relacionar-s'hi. Hi ha, així mateix, algunes cançons que pels noms que anomenen podrien fer referència a Benissa: en primer lloc, una cançó en la qual es parla d'un "Tafarra", que és un malnom ben conegut a Benissa; en segon lloc, un altra en la qual es parla d'una Avargues, que potser podria fer referència a la poderosa família de cacics benissers de l'època; i una altra que anomena una zona de nom "les Calcides", que és una partida de Benissa:

"Lleudomía de la trena / buydadora de setrills, / aplanadora de coques / casadora de conills" (Martí Gadea, 1891: 70).

"María la chirivía, / sen anava á entrecavar / no coneixia les herbes / y escomensaba á ballar" (Martí Gadea, 1891: 73).⁷

"Sento, mama, / cul baixet, / alsa la cama / y tirat un pet" (Martí Gadea, 1891: 161).⁸

"Santa María, un pá em mencharia, *Madre de Dios*, encara que en foren dos" (Martí Gadea, 1891: 405).⁹

"Chochim Tafarra / sab un cuentet, / y quant l'acaba / se tira un pet; / es molt marrano / pa roncar per darrere / eixe fulano" (Martí Gadea, 1891: 147).

"Chusepa María Avargues / no't cases en llaurador, / qu'anirás á arrancar palmes / i pedrás la lluentor" (Martí Gadea, 1891: 30).

"Soterraven á Miquel, / d'allá de les Clasides, / y una filla diu: -Grabiél, / ya venen les tonadilles" (Martí Gadea, 1891: 546).

Hi ha, així mateix, un gran nombre de dites populars recollides per Martí Gadea que es diuen, de forma igual o pareguda, a Benissa, i la comparació de les quals mereixeria un estudi més profundit.¹⁰

3. Dites i anècdotes dels pobles veïns.

3.1) SENIJA

"Un tal *Cañot* de Senicha, molt dotor de secá y arretuet de les sehues coses, solia repetir prou voltes entr' els seus amics, parlant de lo que val el palique d'algunes persones: -*Diu, no's fieu de persona que*

ven les seues paraules: nosotros els rucs parlem y no traem cap de diner, y els capellans, abogats y demás chent de carrera trahuen un dineral de lo que dihuen" (Martí Gadea, 1891: 266).¹¹

"A la festa de gracia de Senitja, en 1872

Dècima: Lo vent grat y fresch que fá / els mots que hui tot hòem diu, / lo cant del au en son níu, / lo gust qu'en est bell jorn hia..., / tot en llau est Lloch liu' dá / á la qu'es lo goig del cèl, / y un nòm té dolç com la mèl; / la que dá la má al que cau, / vist al nú y crú, y tant se plau / en los prechs de tot còr fièl.

Coples: Dihuen qu'en este poble / son males sepes; / nou pròven, puix aixina / les presents festes. / Forasters qu'en gran recel así hau vengut, / com no feu el borrego, / podeu estar segurs.

Eco: Molts pobles ha corregut, / so sabut; / però en ningú fan festa / com esta; / así han fet lo que han pogut, / per més que parega estrany. / Y á fe que festes enguany / non fan, so sabut, com esta!" (Martí Gadea, 1906a: 26-27).

"A la falla de Sen Jusèp, en Senitja, any 1875:

A esta falla qu'els fusters / á Sen Jusèp li dediquen, / vòlen ells qu'els gichs li fiquen / dos càrregues d'albarsèrs, / pera que'es crèmen sancèrs / eixe tío y la sardina, / la cavalla y la tonyina, / la mèlva, el bull y el bonyítol, / y pugám dempuix dir: -¡Vítol, / que s'ha acabát la sardina! / A eixe pòbre que ahí dal està / badallantse de la fam que té, / els badalls y la fam li prevé / de portar la sardina en la má; / si no fora per ella, temps ya / qu'estaría mes gort qu'un sanat; / per es tant lo qu'ell te dejunát, / qu'el pobret s'ha quedát com el dit, / perqu'encara pròu arròç bollit / tan sixquera en tot l'any no ha menjat" (Martí Gadea, 1906a: 27-28).

"Les Gargantes de Senija y Teulá

Son dos goles ó buyts entre montanyes, que servixen de comunicació á eixos dos pòbles, á Benisa, Calp y demás de la Marina, y verdaderament tenen la configuració de una gola, presentant els colses y recolses d'una serp y les curves d'un riu ó barranch; actualment per la segon pasa la carretera de Alacant, que ha contribuít á evitar el perill dels ratoners ó lladres que abans robaven á dos per tres als pasagers, y pròp de Teulá s'alçen unes penyes molt altes y escarpades, veentse en la falda moltes figueres paleres; en la primera se vehuen al entrar desde Gata les ruínes del despoblát de Gorgos, y casi tota ella está plantada ja

de moscatell, en algunes casetes y riu-raus. Als del terreno no'ls causen novetat estes escabrositats y accidents, pero sí als que no les vehuen, y per això ham tirat estes ralles y la cansó que seguix:

Les Gargantes de Senija y de Teulá son per tota la Marina nomenades, per solitaries, llargues y escabroses y estar abans de lladres infestades.

Lo que no era estrany en aquell temps, que hiavia pòques carreteres y no s'havia creat encara la Guardia civil, perque no hiavia la seguritat de hui'n día, y manco en eixos punts tan amagats y solitaris" (Martí Gadea, 1918: 285-286).

3.2) TEULADA

"Pascualet el Teulá / era molt bon estudiant / p[e]ro pasá tant avant, / que's feu un lladre ben fi" (Martí Gadea, 1891: 85).

"Tofolet, el de Teulada, / busca pansa per allí; / y com la compra fiada / no pot encontrar un brí.

Tofolet, qu'es un gran macho, / sols per guardar les costelles, / s'espolsá les dos orelles / y sen aná en lo cap cacho" (Martí Gadea, 1891: 108).

"Els ciris de Sen Vicènt de Teulá

En eixe pòble de la Marina, vehí de Benisa, vehí de Benisa, li fan tots los anys una festa y huitava molt solemnes al seu gloriós patró Sen Vicènt Ferrer, á les que concurríen de tots los pòbles del contorn; pero una costum rara y piadosa al mateix temps els dona cèrt caràcter típich á eixes festes y al pòble que les celebra, rahó perque nosatros les incluíem en este llibret; m'hos referim á la cerimònia ó práctica, digamo així, de pararse tots els assistents á la provesó d'eixe día, pegant un viva *Sen Vicènt Ferrer* y alçant cada vòlta en alt el ciri que dúen en la ma; açò en un acte públich al que concurrí tot lo pòble y no pòcs forasters, impresiona molt al que ho veu per primera vegá, y sòls s'esplica tant d'entusiasme y devoció al saber qu'el Sant distinguí á teulá visitantla encara vivint, com recòrda una capelleta de pedra sellar en un quadro de referència dins, al entrar del pòble, la espayosa ermita que s'alça un pòch més amunt, ahon tenien lloc totes eixes solemnitats, y sobre tot haver tengut el dit Sant unaa germana casada allí, segon dihuen. M'hos pareix que be mereix per remát una cansó, siga com siga, y aném á cantárlila.

Sent Antoni está en Benisa
y Sen Domingo en Xaló,
Sen Vicènt allá en Teulada,
Jesús Pòbre baix Mongó.

Y com tot asò es veritat y la veritat y la rahó no vòlen força, no tenint nosatros atra còsa que donarli al Sant, li dirém: *Vixca Sen Vicènt Ferrer* (Martí Gadea, 1906b: 53-54).

"La Fònt Sant de Teulá

A mitj hòra d'eixa vila, y en la baixada del camí de Morayra, se veu al cap d'un replá, en un ciprer á l'entrada, una ermiteta de pòbre aspècte, que te damunt de la pòrta un quadret de taulellets, representant á Sen Vicènt Ferrer; dins, sobre un altaret, hia un llencet de la Mare de Deu d'eixe nòm y una atra image giqueta de bulto del dit Sant, y al costat esquèrre, apegada una pocilgueta en un canyo de padra, caent aygua de gota en gota en un giquet basi de òbra, un albelló que desaygua per darrere, y damunt una cambreta tancada, destinada sense ducte pera l'ermita. Tal es l'edifici de la tan nomenada Fònt Santa, la qual aygua sempre diu que jòrra lo mateix y te virtut contra les enfermetats, com á beneída per lo Pare Se Vicènt en una de les visites que feu a Teulá. Com á còsa, puix, històrica y piadosa, la incluim así, y li cantem ademés esta cansó:

La fònt Santa de Teulada
es una ermita molt pòbra;
tínguenla, puix, ben cuydada
ja qu'es de Sen Vicènt òbra.

Perque les còses conforme son se dehuen tratar; y si verdaderament el Sant tirá allí la bendició pera que may mancara aygua, y qu'ésta tinguera especial virtut pera curar, els teulains que vehuen el milacre patent fan molt mal de no cuydar més eixe llòch (Martí Gadea, 1906b: 283-284).

"Morayra

Es una aldeeta de pòchs veíns, situada á la vòra de la mar, en terme de Teulada, com á 3 cuarts d'eixa vila, en capella pública, rada, una torre y restos d'un fòrt, destruit pels inglesos durant la Guèrra de la Independència. Son nòm es arabesch, que significa llòch segur y resguardát dels vents, y l'habiten mariners y peixcadors. Com á punt pintoresch é històrich, l'incloém, pues, así y li dediquém esta cansó:

L'aldeeta de Morayra
tingué en son temps importància;
pero hui está decayguda
perque'l mar no l'abonança.

Pues el peix de cada día va per avall, els pagaments per amunt y els poblets giquets quedantse desèrts per no poder mantindres els seus habitants (Martí Gadea, 1906c: 85).

"Els boquimòlls de Teulà

No'n manquen d'espaviláts en eixe pòble, lo mateix qu'en tots, pero com á gent llauradora y pòc afectada á eixir per fòra ó viatjar, es pròu sencilla encara, y particularment les dònes, qu'en punt á huapería casi totes tenen molt pòch que agrairli al Nòstre Senyor, pareixen aquelles que ballaren en Belem en castañetes de suro, pux se dihuen manyes unes á d'atres, per conte de *giques*, y tenen un parlar més *mèm* que no'm fasen dir; de manera que tant ells com elles son molt pajorruts, y es coneix que tenen una mèlsa com huí y demá, acreditant el adatge qu'els apliquen els pòbles vehins de qu'en Teulá *ni hòme, ni majo, ni dòna que valga un pajo*. Més ells ni elles nenguna culpa tenen d'això, puix son com els han fet, y no's casa d'anar á Orba á que muden el mòl-le; el que no'ls vullga, que no'ls prenga. Y com tot asò es veritat, y encara que se diu de broma, dona á entendre lo *boquimòlls* que son en eixe pòble, creém qu'els teulaíns no farán cas d'estes girigotes, agraintmos de qu'els hájem incluí en este llibret y qu'els cantém la sehua cansó:

Boquimòlls ó mòlls de boca
els dihuen als teulaíns;
pero si creus que son bovos,
ves i fícal el dit dins.

No deixa de ser una pròva que satisfá, pero nengú vòl provar de ferla, perqu'els simples de piger ja s'han acabat (Martí Gadea, 1918: 27-28. La dita de dins del text també la recull en Martí Gadea, 1891: 460)".

3.3) CALP

"El penyó de Hifach

Á còsa d'un quart de la vila de Calp, á la part de llevant i ficát dins la mar, s'alça arrogant el penyó d'eixe nòm, que mirát desde'ls molíns de vent de Benisa, pròpiament pareix un buch anclát en l'arena; la cara de proa, única que tòca en tèrra, es casi llisa y tindrà l'alçada del Micalet de Valencia, contant

del peu al remat de la veleta: els costats y la popa cahuen del tot en l'aygua, haven cavát les ones á flòr d'ésta un solch pròu ample y fondo per tot éll; per totes bandes está escarpat, y pera pujar dalt se valen de maromes, colocades una en la proa y l'atra en lo costat de llevant, per les que puja també l'amo el pehullet de cabres que allí pasturen sense beure aygua més que quant plòu, y per ahon les abaixa per a durles á la carniceria ó vèndreles; per tot éll creixen algunes mates, pinets y bròsa, veentse en los pichs més inacsesibles uns grans bucs ó colmenes, ahon críen les águiles, y á mitat de la falda de llevant una còva, en la que vixqué per caprijo molts anys un peixcater, que tots los dies baixava á peixcar en la sehua llanjeta y els fills anven á portarli que menjar y conduíen la peixca al mercat. El nòm de *Hifach* es sense ducte el del pòble antich que s'alçava en la falda de tèrra, ahon se vehuen encara restos de parets, y el pòble el nomena *Calp el Vell*; al peu d'eixa falda hiá tres o quatre casetes modèrnes, pera pendre el bany en l'estíu; més avall, en lo fondo, les salines, huí abandonades, yal remat d'éstes, á la vòra del camí, restos del Bany de la Reyna, edifici romá, segóns diu Cavanilles, en el qu'el seu duenyó tirá el resto en la sehua ornamentació, pisos de mosaích y demés. Coneixent, puix, nosatros la importancia històrica d'eixe penyó y dels alrededores, ham cregut del cas fer esta memòria y dedicarlos esta copla:

Eixe penyó tan hermós
y el pòble antich de la falda
mereixien un recort
y encara que tart, s'els guarda.

Puix les còses antigues dehues respetarse com els vells y alabarles, sobre tot quant s'heu meréixen; fer lo contrari es ser ingrats ó desagraits y no deu cabre això en la nòstra raça" (Martí Gadea, 1906b: 109-110).

"El barranch salát

Está situát en la Marina, distrit de callosa d'Ensarriá, termes de Benisa y Calp, baixa de la montanya de Bèrnia i no pòrta aygua més que quant plòu; es molt fondo y estret particularment quant pasa entre dos penyes de l'alçada de dos Micalets, les quals están una enfront de l'atra, presentant les cares de davant casi llises com si les haveren tallaes á pich, y dalt de la de la part de Calp hia una torreta moruna, dita de *Mascarát* (fig. 3); per mitj de les dos penyes, foradades per un túnel, pasa la carretera d'Alacant, enllaçantles un pònt de pedra altísim y molt ben fet. Li se dona al barranch eixa denominació, segurament perque les

aygües de la mar, al desembocar en ella, fan jarquets y se convertixen en sal. El punt dels penyóns, els túnels y la carretera es molt bonico y pintoresch per lo raro, agraciantlo més la vista de la mar que per allí pasa molt fonda, bordejant la montanya en forma de caldera. Y com tot asò no deixa de tindre el seu mèrit, per lo mateix ham volgút nosatros donaro á coneixer en estes págines y además dedicarli esta cansó:

Barranch salát li dihuen
els fills d'aquell terreno
puix te sal y sandunga
qu'es bò pera el pugero.

Y el qui no vullga créureu, que pegue una bòlta per aquèlla còsta, m'hos tornarà la contestació; allí hia pòch pá, pero vista molta" (Martí Gadea, 1906b: 373).

Fig. 3: Restes del Castell del Mascarat

"La presa de Calp

Encara que quant á la guèrra del Francés tenia totes les muralles en peu, per ser una vila pròu giqueta, no li degué costar molt de pendre al enemch; en tot y això com els soldats francesos ahon entraven feen tantes tropelíes, prevent els desacatos, profanacions y sacrilègis que havíen de cometre, diu qu'el Sant Cristo del mateix nòm suá sanch, y d'ahí la celebritat y devoció que te en la comarca, rahó per qué nosatros li ham tirát estes ralles y li ham dedicát esta copla:

La presa de Calp fon llarga
y costá pròu al francés,
mes el Cristo va socórrer
al pòble abans y dempuix.

Y valga això, pux si en les guèrres y atres tribulacions no contárem en l'assistència del Nòstre Senyor, més mal n'eixiríem d'elles; per lo tant debém reclamarla

y ser agraits una vòlta rebuda" (Martí Gadea, 1918: 190-191).

3.4) XALÓ

"Xaloner, ¿com te vá? / ¿qu'em contes del Marquesat? / -Qu'enguañ tenim poca pansa / y haurem de pendre fiat" (Martí Gadea, 1891: 117).

"Els cabuts de Xaló

S'els dona eixe sobrenòm als naturals d'aquell poble de la provincia d'Alacant, marquesat i partit de Denia, per ser el més apropiat pera d'ells, segons la copla antiga:

Jo soc fill de Benigembla,
batejât en Eixaló;
el cap em pesa una arròva
y els ginolls un quarteró.

Y en efècte, sis'els mira bé, vorém que casi tots ells, tant hòmens com dònes, tenen la cabòta molt gorda, la cara llarga y bolluda, y ademés son soberchs y més toçuts que la boyra terrera, qualitats per les que son coneguts en tota aquella comarca" (Martí Gadea, 1906b: 33; la cançó també en Martí Gadea, 1891: 121).

"De Xaló que de Gata ve

Es un modisme burlesch, referent á eixos dos pòbles del Marquesat de Denia, en lo qual se veu retratât el carácter pròu semeiant d'ells, puix si la ú té'l cap gort, no'l te menys l'atre, sent asò parent de cabúts, toçuts y soberchs, que no sabém quí serâ més quí. Per lo demés, eixe modisme es ben conegút en la contornâ y en moltes poblacions del nòstre reyne, prenintlo tots en lo mateix sentit; el posem, puix, en este llòch pera que no s'olvide, cantantli la sehua cansó:

De Xaló y no' toques,
Que de Gata vé;
No'm caurán de rifa,
Perque no'ls posaré.

Diu el dijo que Deu els cría y ells s'ajunten, y pareix qu'els hájen triât á pòlse, puix tal vòlta no s'encontren dos pòbles que més se semblen en carácter y costums qu'eixos dos" (Martí Gadea, 1906b: 243-244).

3.5) GATA

"Chaumet del carrer de Gata / la tirava de molt curro / y no més qu'alsá la pata / el feu caure un bac el

burro" (Martí Gadea, 1891: 27-28).

3.6) ALTEA

"En Altea els burros aguayten per les finestres

Y es molta veritat, puix com eixe pòble casi tot está edificât en la falda de la montanya y la Esglesia parroquial en lo mes alt d'aquella, resulta que les cases están en anfiteatre y les cuadros ó estables cahuen als carrers, lo mateix qu'els desllunats ó corrals y les sehues finestres. De mòdo que eixe pòble pareix pròpiament un antich castell y sòlaments la part moderna, qu'está al peu, formant un llarch carrer plâ, ample y en bònns edificis, alguns dasta elegánts, en los que habiten les principals families, es pòt dir que hui forma la vila d'Altea. Y com lo que mos haviem proposât dir d'eixe pòble ya está tot dit, farém asi punt y final y li cantarém la copla de costum:

En Altea dasta els burros
aguayten per les finestres;
per això son tan sabuts,
que donen llisons als mestres.

A lo manco hui'n dia á molts qu'ensenyen primer á'scriure que á llegir, lo qual esquivâl á no ensenyar res. ¿Están vostés en lo conte?" (Martí Gadea, 1918: 8-9).

BIBLIOGRAFIA

Capó i Garcia, B. (1983), Benisa. Crónica de un pueblo, Alicante.

Cardona i Ivars, J.J. (2011), Diccionari benisser, Institut de Cultura Alacantina Juan Gil-Albert, Alacant.

Cardona i Ivars, J.J. (2013), Taula del Corpus, Llibres del tramuntanal 2, Riurau Ed., Barcelona.

Moltó, A. (1981), Martí Gadea: su vida y su obra, Publicacions de la Caja de Ahorros Provincial, 81, Alacant.

Martí Gadea, J. (1891), Encisám de totes herbes, Imp. de Chusep Canales Romà, València.

Martí Gadea, J. (1906a), Tròços i mòsos, ó retalls de la nòstra tèrra, Imp. de Antonio López y C^a, València.

Martí Gadea, J. (1906b), Tipos, modísmes y còses rares y curioses de la tèrra del Gè, Imp. de Antonio López y C^a, València.

Martí Gadea, J. (1906c), *Apèndix ó afegitó als Tipos, modismes y còses rares y curioses de la tèrra del Gè*, Imp. de Antonio López y C^a, València.

Martí Gadea, J. (1918), *Segona part de Tipos, modismes y còses rares y curioses de la tèrra del Gè*, Imp. de Antonio López y C^a, València.

Soler i Garcia, F.X. (2012a), "Les cançons infantils de burla a Benissa", *Llibre de festes de Benissa 2012*, 173-176, Benissa.

Soler i Garcia, F.X. (2012b), "Les cançons irreverents a Benissa", *Revista de moros i cristians de Benissa 2012*, 118-119, Benissa.

1 - Aquest recull, amb tot, no és tot l'exhaustiu que es voldria: malauradament no hem pogut consultar les obres *Els cudolets* (1908), *Pitos y flautes* (1914), *Darrer troç y mos* (1915) i *Còses velles y novelles de la terra del Ge* (1916).

2 - A Benissa hem sentit contar aquests versos ordenats de manera diferent: *Senja cau de raboses*, *Benissa la granotera*, i *Teulà s'endú la palma de la gent malfaenera*.

3 - Aquesta anècdota la comenta també Cardona i Ivars, 2011: 60-61, i en Cardona i Ivars, 2013: 133 recull una altra dita semblant: "Casa Feliu de Benissa / és casa de mala sort, / les criades fan la cisa / i el procurador és tort".

4 - Aquesta dita és coneguda a Benissa amb la variació següent: *Benissa, pilota i missa*.

5 - El poema ja va ser rescatat per Bernat Capó (1983: 71).

6 - Així mateix, Martí Gadea va compondre uns "gojos" a la Puríssima Xiqueta de Benissa, que no reproduïm ací per la seua extensió. Apareixen en Martí Gadea, 1906a: 24-25,

7 - Variacions d'aquestes dues últimes cançons les ha recollides Soler i Garcia, 2012a: 174.

8 - Aquesta cançó mescla dues cançonetes que trobem a Benissa (les recull Soler i Garcia, 2012a: 173)

9 - Diverses variants d'aquesta rima les recull Soler i Garcia, 2012b: 118.

10 - De la gran quantitat de dites que recull l'autor, nosaltres hem sentit dir aquestes per Benissa: "Aixaló, deixaló que de Gata ve" (Martí i Gadea, 1891: 395); "Al añ que ve casa faré" (Martí i Gadea, 1891: 395; 1918: 12); "A Senta Llusia, creix el dia a un pas de pusa; a Nadal, a un pas de [...] pardal" (Martí i Gadea, 1891: 396); "Asó no's ascopetà de lladre" (Martí i Gadea, 1891: 395); "Bona nit, cresol, que la llum s'apaga" (Martí i Gadea, 1891: 397, 430; 1918: 50); "Burro valent, porta la càrrega y no se la sent" (Martí i Gadea, 1891: 397); "Busca qui t'ha pegat" (Martí i Gadea, 1891: 397); "Caragol, trau la baña al sol" (Martí i Gadea, 1891: 398); "Cuant manco bultos, més claror" (Martí i Gadea, 1891: 398); "El que no té la vespra no té la festa" (Martí i Gadea, 1891: 399, 454); "...ya t'has casat ya t'has cagat" (Martí i Gadea, 1891: 399); "El vell tot es pell" (Martí i Gadea, 1891: 400; 1918: 185); "Fer com fan no's pecat" (Martí i Gadea, 1891: 401; 1906b: 279); "Home roig y gos pelut, primer mort que conegut" (Martí i Gadea, 1891: 401); "La ignorancia es molt atrevida" (Martí i Gadea, 1891: 402); "La vergonya cria ronyà" (Martí i Gadea, 1891: 402, 441); "Maria la chirivía" (Martí i Gadea, 1891: 402); "Martí, tirali" (Martí i Gadea, 1891: 402); "Mentira. Agarra un cagalló i astira" (Martí i Gadea, 1891: 402; a Benissa: "Mentira; Cadira; Agarra un pet i estira"); "Miquel, de la mel" (Martí i Gadea, 1891: 403); "No chues en lo foc, qu'et pixaràs en lo llit" (Martí i Gadea, 1891: 403); "No hu crec encara que m'ho prediquen..." (Martí i Gadea, 1891: 403); "Or, del que caga Melchor" (Martí i Gadea, 1891: 403); "Peix, que la mar creix" (Martí i Gadea, 1891: 404; a Benissa: "Peix, que a la mar

creix"); "Rita, cuant pixa s'asguita..." (Martí i Gadea, 1891: 404); "Seba, y arriere" (Martí i Gadea, 1891: 405); "Si tens fam, pega un bram" (Martí i Gadea, 1891: 405); "Si tens ser, pixa y beiràs calentet" (Martí i Gadea, 1891: 405); "i Ya l'ham cagá, llaurador!" (Martí i Gadea, 1891: 405); "Ahon va la còrda va el pual" (Martí i Gadea, 1891: 426; 1918: 49); "Ahon vaches, segons veches fer, fases" (Martí i Gadea, 1891: 426); "A la fira no vaches si no tens dinés..." (Martí i Gadea, 1891: 426); "A la taula y al llit, al primer crit" (Martí i Gadea, 1891: 426; 1906c: 125); "A la vora del riu. no fases niu..." (Martí i Gadea, 1891: 427); "Caldera vella, bony i forat" (Martí i Gadea, 1891: 430; 1906c: 21); "Deixa fer al mestre per burro que siga" (Martí i Gadea, 1891: 433; 1906c: 83); "El colom menja òr y caga plom" (Martí i Gadea, 1891: 434; 1918: 48); "El peix mes gros es mencha sempre al mes menut" (Martí i Gadea, 1891: 435); "Els dinés y els botons son pera les ocasions" (Martí i Gadea, 1891: 436; 1918: 56); "En dinés, carjófes..." (Martí i Gadea, 1891: 436; 1906c: 26); "En l'estiu, tot hom viu" (Martí i Gadea, 1891: 437); "En Sen Chuan, bacores; verdes ó madures, segures" (Martí i Gadea, 1891: 437; 1906c: 130); "En setembre, qui tinga blat que semble" (Martí i Gadea, 1891: 437; 1906c: 122); "Gallina vella fa bon caldo" (Martí i Gadea, 1891: 438); "Home roig y gos pelut, primer mort que conegut" (Martí i Gadea, 1891: 439; 1906b: 291); "Hòstes vindran, que de casa m'hos trauran" (Martí i Gadea, 1891: 439; 1906b: 113); "L'abre de chiquet s'adresa" (Martí i Gadea, 1891: 439, 155); "L'aigua per ahon pasa baña" (Martí i Gadea, 1891: 439); "La puncha, cuant naix ya puncha" (Martí i Gadea, 1891: 441; 1906b: 405); "Les coses es prenen, conforme venen" (Martí i Gadea, 1891: 441); "M'agrada com seques, però demà no tornes" (Martí i Gadea, 1891: 443); "Nit mala y parir filla" (Martí i Gadea, 1891: 443; 1906c: 83); "Més va caure en gracia que ser graciós" (Martí i Gadea, 1891: 443; 1918: 88); "No deixes les sendes velles per les novelles" (Martí i Gadea, 1891: 447); "No mes sen recordem de Senta Barbera cuant trona" (Martí i Gadea, 1891: 447); "No's pòt repicar y anar a la provesó" (Martí i Gadea, 1891: 448; 1918: 149; a Benissa: "Estar a missa i repicant les campanes"); "Ovella que bela pèrt mos ó boci" (Martí i Gadea, 1891: 449; 1906c: 92); "Qu'engancha més qu'un gancho? Dos ganchos" (Martí i Gadea, 1891: 451); "Qu'et compre qui no't conega" (Martí i Gadea, 1891: 451); "Qui calla, otorga..." (Martí i Gadea, 1891: 452); "Qui més té, més vol" (Martí i Gadea, 1891: 454); "Qui mes te que callar, mes parla" (Martí i Gadea, 1891: 454); "Qui no plòra, no mama" (Martí i Gadea, 1891: 454; 1906c: 106); "Qui no sembla, no cull" (Martí i Gadea, 1891: 454); "Qui no vullga pòls que no vacha a l'era" (Martí i Gadea, 1891: 455; 1906c: 107); "Qui paga, descansa, y qui cobra mes encara" (Martí i Gadea, 1891: 455); "Qui paga mana" (Martí i Gadea, 1891: 455); "Qui vol peixcar ó menchar, el cul s'ha de banar" (Martí i Gadea, 1891: 455); "Qui te fam, ensomia rollos" (Martí i Gadea, 1891: 456); "Del sigró, beute el caldo y tiralo" (Martí i Gadea, 1891: 458; 1906c: 25); "Teulada, ni home ni macho, ni dona que valga un pacho" (Martí i Gadea, 1891: 460); "Tu content, yo pagat" (Martí i Gadea, 1891: 461); "Un tonto, en fa molts" (Martí i Gadea, 1891: 461); "Ya qu'has fet el poc, fes el molt" (Martí i Gadea, 1891: 462); "Cirereta de l'Ahuar, mirar y no tocar" (Martí i Gadea, 1906b: 52); "Fer com l'haqueta del retor, que quant s'aveà á no menjar, se va morir" (Martí i Gadea, 1906b: 109); "Deu els cria, y ells s'ajuntan" (Martí i Gadea, 1906b: 273); "Menja bé y caga fort y no tingues pòr á la mòrt" (Martí i Gadea, 1906b: 304); "Tòrnali la trompa al gich" (Martí i Gadea, 1906b: 359); "Calendari nòu, que dona aygua quant plòu" (Martí i Gadea, 1906b: 376); "Uns per atres, la casa per agranar" (Martí i Gadea, 1906b: 408); "Acabar com Camòt" (Martí i Gadea, 1906b: 36); "Estar á cant d'orgué" (Martí i Gadea, 1906c: 23; a Benissa, s'utilitza per a dir que n'hi ha molt d'una cosa, i no "estar en dejú"); "Armarse un canyaret" (Martí i Gadea, 1906c: 23); "Ser cent y la mare" (Martí i Gadea, 1906c: 31); "Posar a ú en lo llibre vèrt" (Martí i Gadea, 1906c: 108); "En ser negre, botifarra" (Martí i Gadea, 1906c: 16); "Ficarli á ú el braç dins la mànegua" (Martí i Gadea, 1906c: 17); "Ferli á ú la còl" (Martí i Gadea, 1906c: 27); "Hià més dies que llonganices" (Martí i Gadea, 1906c: 37); "Deixar-lo á ú en la mèl en la boca" (Martí i Gadea, 1906c: 79); "Parlar més que fege en brases" (Martí i Gadea, 1906c: 98); "Rey, vestit de budell, las calses cagàes y el sombrero vell" (Martí i Gadea, 1906c: 115); "Estar ú en lo mon pa que haja de tot" (Martí i Gadea, 1918: 65); "Enganyar ú á la fam" (Martí i Gadea, 1918: 70); "Més fam qu'un mestre d'escola" (Martí i Gadea, 1918: 71); "Entendre faves per llanternes" (Martí i Gadea, 1918: 72; a Benissa es diu "entendre figues per llanternes"); "Ser més lleig qu'el pecat" (Martí i Gadea, 1918: 96); "Tota pedra fa paret" (Martí i Gadea, 1918: 132); "Pensat y fet" (Martí i Gadea, 1918: 135); "Sen Pere muda els trastos" (Martí i Gadea, 1918: 136; a Benissa, quan trona, es diu que "Sant Pere està arrastrant els mobles"); "Al preguntador, á mentires en èll" (Martí i Gadea, 1918: 144); "Ser una còsa el rovellet del hòu" (Martí i Gadea, 1918: 151).

11 - Aquesta anècdota recorda una dita que hem sentit dir a Benissa: "De burros n'ha d'haver perquè mengen els sabuts".